

ОТНОСНО ПРЪСНАТИТЕ СЕЛИЩА В БЪЛГАРИЯ

Игнат Пенков

Пръснатите селища у нас — отделни дворове и колиби (или махали), са възникнали на определен етап от развитието на нашата страна, още от VII и VIII в., и са показали много продължителен живот. Частнособственическите отношения при феодализма и при капитализма им осигуриха дълго съществуване.

Фиг. 1. Типове селища и видове градове в НР България (по разни автори)
1 — ненаселени области; 2 — единични дворове; 3 — колибарски селища и махали; 4 — полупръснати селища; 5 — купни селища; 6 — промишлено-транспортни градове; 7 — промишлено занаятчийски градове; 8 — селскостопанско-занаятчийски градове; 9 — селскостопански градове

Бързото и планово развитие на нашата икономика разпределя промишлените (минни, флотационни, металургически и др.) предприятия все повече и повече и в районите на пръснатите селища. Възникват нови горски, туристически и курортни обекти. Преустроява се селското стопанство с оглед снабдяването на промишлените селища и горските обекти, напр. около Мадан, Рудозем, Смолян и др., с някои хранителни продукти. Всичко това определя необходимостта от посте-

пенното ликвидиране или прегрупиране на тази категория селища, ако не искаме те и населението им да бъдат спиращки в по-нататъшното ни развитие по пътя на социализма и комунизма.

В България селищата по типове се подразделят на 5 групи: отделни дворове, колиби (или махали), села, промишлени селища и градове. Освен това обичайно е те да се групират в две по-големи групи: 1) пръснати — отделни дворове и колиби (или махали) и 2) събрани — села, промишлени селища и градове.

Пръснатите селища са предимно в планинските райони на страната, и то главно: 1) в средната северна част на Стара планина и Предбалкана и 2) в Източните Родопи — долината на р. Арда. Много по-малък е броят на отделните дворове, колиби (и махали) в Осоговската планина, в Средногорието — по долината на р. Тополница, и в Малкотърновския край на Странджа.

От общия брой на селищата у нас — 6160¹, на пръснатите се падат 1299, или 21%. От тях по официалната статистика през 1956 г. 824 селища са броени като колиби и 475 — като махали.² Според Л. Динев³ те са били около 25% за 1934 г. от всички селища у нас. От сравнението на тези данни се вижда, че имаме известно „естествено“ намаление на колибите (или махалите) с 4% за 22 години. Ако разчитаме на досегашния темп на тяхното ликвидиране, то за това ще са необходими може би няколко столетия. Трябва ли да се чака подобно естествено развитие?

Социалистическото развитие на нашата рудодобивна, флотационна металургическа, дърводобивна и дървообработваща промишленост, както и на селското стопанство (тютюнодобив, картофопродукция, овощарство и животновъдство) изискват прегрупирането на пръснатите селища. ЦК на БКП и народното правителство поставят пред нас вече проблемата „постепенно жителите на пръснатите махали и малки селца, особено в балканските и полубалканските райони, да се заселват в по-големите и добре разположени села, много от които са благоустроени, а останалите биха могли да се благоустроят в по-кратки срокове“.⁴

Прегрупирането на селищата и по-право на населението обаче се налага не само заради „нуждата от бързо благоустрояване на селата с оглед в перспектива да се доближат до градовете (водоснабдяване, електрифициране, транспорт и пр.)...“⁵, но и поради необходимостта

¹ Виж: Предварителни резултати от преброяването на населението на 1 декември 1956 г., издание на ЦСУ, София, 1957 г., стр. 102.

² Техният брой е посочен неправилно в статията на С. Тончев — Светли перспективи пред нашето село — на 910 махали и 299 колиби (в „Зем. знаме“, бр. 3865 от 31. I. 1959 г.).

³ Виж: Колибарските селища в Средна Стара планина, Изв. Българ. геогр. д-во, кн. X (1942 г.), София, 1943 г., стр. 277.

⁴ Живков, Т. — За ускоряване развитието на народното стопанство, за подобряване материалното и културното положение на народа и за преустройство на държавното и стопанското ръководство (Тезиси), София, 1959 г., стр. 59

⁵ Пак там.

да се осигури работна ръка на обектите. Това може да се постигне не в отделните пръснати селища, а само в благоустроени селища, които да разполагат с достатъчно здравни заведения и културни учреждения и да имат удобна и бърза транспортна връзка с обекта на поминъчната дейност.

* * *

Въпросът за пръснатите селища у нас досега е разглеждан в сред географските среди сам за себе си, като „ландшафтотворящ фактор“¹.

Пръснатите селища за пръв път са описани както по произход, така и по развитие сравнително точно и правилно от Ф. Каниц², а след него от К. Иречек³.

Ф. Каниц отдава колибарските селища (Weilersystem) на условия, определени от природни и стопански фактори (животновъдство, дървообработване и др.). Той определя разпространението им в районите на Тетевен, Троян, Севлиево, Габрово, Трявна, Елена и Беброво.

Подобно е и определянето на К. Иречек за разпространението на колибарските селища „от Омуртаг до Искър“⁴.

Населените предимно с турци малки селца — пръснати из Омуртагско, Еленско и Източните Родопи (Кърджалийско, Момчилградско, Крумовградско), са създадени подобно и на другите пръснати селища по два начина: 1) от единични заселвания на колонизираното турско население през XV—XVII в. и 2) от пръскането на някои купни селища на по-рано колонизирано население.

Явно е, че пръснатите селища не могат да се свържат само с народността или само с релефните, климатичните и други природни условия. Техният произход е във връзка с обществено-икономическите условия при конкретната природна обстановка.

Според Ф. Каниц турски пръснати селища северно от Балкана имало само в Омуртагско.⁵ Тук пръснатите селища се състояли от няколко махали, средно от по 8, дори 10—12, но не по-малко от 5 махали. Пак според Ф. Каниц те имали в горските области едва от 5 до 20 къщи и били групирани под едно по-голямо селце (Hauptweiler).⁶

Както Ф. Каниц, така и К. Иречек не споменават нищо за пръснатите селища западно от р. Искър, напр. Гинци и др.

След Освобождението пръснатите селища у нас са третираны рядко и при това, както отбелязахме, повече регистративно и описателно. На-

¹ Динев Л. — Колибарските селища в Средна Стара планина, Изв. Българ. геогр. д-во, кн. X (1942 г.), София, 1943 г., стр. 278.

² K a n i t z F. — Donau Bulgarien und der Balkan, Leipzig, Zweite neu bearbeitete Auflage. B. I, S. 214 u. f.

³ Иречек К. — Княжество България, Пловдив 1899 г., ч. I и II (за село и град, т. I, стр. 174 — 200).

⁴ П а к т а м, стр. 175

⁵ Виж цит. съч., стр. 214.

⁶ Виж цит. съч., стр. 214.

ред с другите селища с тях са се занимавали: А. Иширков,¹ Ст. Бръчков,² А. Разбойников,³ Ив. Батаклиев,⁴ Д. Яранов,⁵ Г. Гунчев,⁶ И. Пенков,⁷ Л. Динев и др. Най-подробно те са изучени от Л. Динев, и то в района на Средна Стара планина,⁸ включая до Искърския пролом,⁹ а отчасти и в района на Западните Родопи.¹⁰

В досегашните проучвания на пръснатите селища или на разновидности от тях не е разглеждан въпросът относно тяхното разпространение, големина и гъстота с оглед на икономическото развитие на съответните области.

От всичко 1299 пръснати селища в България според статистиката, както отбелязахме, 824 са колиби и 475 — махали. Колибарските селища са предимно в Средна Стара планина, а махалите и малките селца в Източните Родопи.

Според нашите изчисления и изследвания най-голям брой колиби има в Габровски (359), Търновски (301) и Ловчански (179) окръг, а най-голям брой махали (включително и малки селца) — в Смолянски (180) и Кърджалийски (443) окръг.

В цялата страна едно селище се пада средно на 18 кв. км площ. В областите на пръснатите селища обаче средната гъстота е много по-голяма. Така в Габровско едно селище се пада на 2,7 кв. км, в Еленско — на 4,3 кв. км, в Кърджалийско — на 4,3 кв. км, Момчилградско — на 6,1 кв. км, Маданско — на 6,2 кв. км, Смолянско — на 6,8 кв. км, Омуртагско — на 7,4 кв. км, Троянско — на 9,0 кв. км, Ихтиманско — на 10,9 кв. км и т. н. Тези данни показват, че пръснатите селища са обикновено от 2 до 6 пъти по-гъсто разположени, отколкото средната селищна гъстота за страната.

¹ Иширков, А. и Ж. Радев — Нашите селища в свързка с тяхната надморска височина, сп. Българ. иконом. д-во, год. X, 1906 г., кн. 1.

² Бръчков, Ст. — Колибарските селища у нас и техният произход. сп. Общ. подем, бр. 117, стр. 82—93.

³ Разбойников, А. — Видове населени места в България, Изв. Българ. геогр. д-во, т. I (1933 г.), стр. 337—351.

⁴ Батаклиев, Ив. — История на заселването и форми на селищата. Трудове на Статистическия институт за стопански проучвания при Соф. държ. у-т, 1936 г., № 2—3.

⁵ Jaganoff, Dim. — Die Siedlungstypen in der östlichen und zentralen Balkanhalbinsel, Zeitschr. d. Gesellsch. f. Erdkunde zu Berlin, 1934, No 5/6, S. 183—191.

⁶ Гунчев Г. — Българските селища, Архив за поселищни проучвания, 1939/40 г., год. II, кн. 3—4.

⁷ Пенков, И. — Културен ландшафт, Изв. Българ. геогр. д-во, кн. X (1942 г.), София, 1943 г., стр. 63—125.

⁸ Динев Л. — Колибарските селища в Средна Стара планина, Изв. Българ. геогр. д-во, кн. X (1942 г.), София, 1943 г., стр. 277—298.

⁹ Динев Л. — Село Луково, Изв. Българ. геогр. д-во, кн. VIII, 1940 г., стр. 2—13, и Селищната област по Искърския пролом, Год. Соф. у-т, ист.-филол. фак., т. 39, 1942/43 г., стр. 3—163.

¹⁰ Динев Л. — Покрайнината Доспат, Изв. Българ. геогр. д-во, кн. VII, 1939 г., стр. 245—257.

Големият им брой, гъстото им разположение, малкият брой на населението им са важни пречки за тяхното благоустрояване.

По големина колибите и махалите са най-разнообразни, но общо те са малки селища.

В Габровски окръг по-големи колиби са: к. Армените — 595 ж., к. Мръзевци — 523 ж., к. Дебел дял — 478 ж., к. Враниловци — 400 ж. По-голямата част имат от 30 до 100 д., като малко на брой са с повече от 100 до 300 и съвсем рядко са тези с по 300—600 ж. В Габровски окръг най-малките селища са: к. Малинка — 4 ж., к. Пържи грах — 11 ж., махала Ветрово (Шошлека) — 12 ж., к. Редешковци — 12 ж., к. Побън — 12 ж., к. Долни Маренци — 13 ж., к. Околитите — 13 ж. и др. В Еленско, и то най-вече в зоната на Предбалкана, има голям брой пръснати селища — около 260. Тук големи махали и колиби има рядко. По-големите са: м. Тузлуалан — 570 ж., м. Боринци — 469 ж., м. Каменари — 435 ж., к. Чакали — 371 ж., м. Бойковци — 355 ж., м. Чеканци — 323 ж., м. Горни край — 310 ж. и т. н. Средно големите колиби и махали са от 15 до 70 д. Най-малките махали са: Новоселище — 2 ж., Речници — 4 ж., Бързаково — 5 ж., Брежници — 6 ж., м. Котуци — 9 ж., к. Барабони — 10 ж., м. Рибарско — 10 ж.; Пивки дол — 13 ж. и др.

В долината на р. Тополница има много типични пръснати селища. Ще споменем Средногорец и Мухово. Селището Средногорец има 1950 ж. и се състои от 1 село и 11 махали. „Селото“ Средногорец (Петрич) има 702 ж. и то е ядрото на селището — с училище, пазар, магазини и др. На махалите се падат средно по 114 ж., като най-голяма е м. Бодят с 413 ж., а най-малка е м. Гуговдол с 16 ж. Селището Мухово (3277 ж.) се състои от 1 село (Мухово — с 677 ж.) и 16 махали. От тях най-голяма е м. Любница с 478 ж., а най-малка — м. Гръдски рът — 35 ж. Тук средно на една махала се падат по 163 д.

За жалост нашата статистика не отразява пръснатите селища така подробно и ярко в Осоговска планина, както е случаят с Габровско, Еленско, Източните Родопи и др. В Осоговска планина — нейните източни разклонения (Благоевградско) и северните ѝ разклонения (Кюстендилско), има голям брой пръснати селища, но те не се водят правилно от статистиката. Да вземем случая със с. Логодаш (Благоевградско). Това село се състои от десетки махали, а статистиката го води като едно селище с 803 ж. (1956 г.). Подобен е случаят и със селата Ваксево, Длъхчево сабляр, Цървена ябълка и др., Кюстендилско.

Огромната разпокъсаност на нашите селища и частно тази при разпръснатите селища налага с оглед на бъдещото ни развитие час по-скоро да се обмисли въпросът за тяхното прегрупиране.²² Естес-

²² Досега по този въпрос бяха написани само две статии от В. Палазов. Виж:

1) прегрупирането на селищата в Родопите е сериозна и неотложна проблема, в „Родопско дело“, бр. 1, от 10. I. 1959 г. (Мадан) и

2) какви са изгодите от прегрупиране на селищата в Родопите, в „Отечествен фронт“, бр. 4496 от 10. II. 1959 г.

6 Известия на Българското географско дружество, кн. 2

твено то трябва да стане постепенно и с оглед на местните условия в Източните Родопи, Средногорието, Осогово, Огражден и Странджанския край.

На мястото на изоставените от населението пръснати селища би могло жилищният и друг фонд да се използват на места за животновъдни ферми, почивни станции, туристически и други бази.

Специфичният път на развитие на пръснатите селища във всеки район ще посочи и начина на тяхното отмиране. Напр. в Огражден се наложиха ДЗС вместо малките, пръснати и неукрепнали ТКЗС, а това ще доведе до нови селища около базата на ДЗС и т. н.

Както посочихме, Българската комунистическа партия и народното правителство поставиха вече задачата за постепенното привличане на жителите от пръснатите селища към по-големите и благоустроени села. За разрешаването на тази задача не са достатъчни усилията само на отделни лица и специалисти. Необходимо е комплексни бригади от геолози, геоморфолози, икономгеографи, архитекти, агрономи, животновъди и лесовъди да обходят отделните райони на пръснатите селища и конкретно да посочат насоките, времетраенето и т. н. на прегрупирането.

Така ще се осигурят нови селища за трудещите се от пръснатите махали и колиби. Те ще съответствуват на новите производствени отношения у нас и на новата социалистическа структура на нашето общество.

ПО ПОВОДУ РАССЕЯННЫХ СЕЛ В БОЛГАРИИ

Игнат Пенков

РЕЗЮМЕ

Рассеянные села в Болгарии знакомы под именем „одиночный двор“ и небольшие села — „колиби“ („хижины“). Они имеют длинную историческую жизнь, определенную частнособственническими отношениями феодализма и капитализма. По статистическим данным в 1956 г. они были 1299, или 21% всех сел в Болгарии.

Быстрое развитие нашей экономики, будь то промышленность с новыми рудными, флотационными, металлургическими и другими предприятиями, будь то сельского хозяйства с колхозами и совхозами все больше и больше влияет на прегруппировку, а в местах и на исчезание рассеянных сел. При социалистическом развитии рассеянные села есть одна серьезная промеха, потому что они: 1) не могут обеспечить постоянную рабочую руку для промышленных и сельскохозяйственных объектов; 2) не могут обеспечить неутомленную и высококвалифицированную рабочую руку; 3) не могут благоустроиться. ВКП и Народное правительстве поставили задачу постепенно привлечь жителей рассеянных сел к большим и более благоустроенным городам и селам. Автор предлагает на основе экономогеографических исследований, что бы подход к выселению был в зависимости от местных условий в Восточных Родопях, в Стара планине, в Средногориях, Осогове, Ограждене, Странджанском крае.

ZU DEN STREUSIEDLUNGEN IN BULGARIEN

Ignat Penkoff

ZUSAMMENFASSUNG

Die Streusiedlungen in Bulgarien sind unter den Namen Einzel-gehöft und Weiler (Kolibi oder Machali) bekannt. Sie haben eine lange historische Entwicklung durchlaufen, die von den Privateigentumsverhältnissen im Feudalismus und Kapitalismus bestimmt wurde. Laut statistischen Aufgaben aus dem Jahre 1956 beläuft sich ihre Zahl auf 1299. Das sind 21% aller Siedlungen in Bulgarien.

Die schnelle Entwicklung der Ökonomik in der Volksrepublik Bulgarien — sei es die Industrie mit den neuen metallurgischen Bergwerks-, Flotations- und Betrieben oder die Landwirtschaft mit den LPG und Staatsgutern — beeinflusst immer mehr die Umgruppierung, stellenweise die Auflösung der Streusiedlungen. Letztere stellen für die sozialistische Entwicklung ein ernsthaftes Hindernis dar und zwar aus folgenden Gründen: 1. Sie sind nicht in der Lage, ständige Arbeitskräfte für landwirtschaftliche und industrielle Objekte zu sichern. 2. Sie können keine ausgeruhten und hochqualifizierten Arbeitskräfte bereitstellen. 3. Sie sind in kommunaler Hinsicht schwierig und nur mit grossem Kostenaufwand auszubauen.

Die bulgarische kommunistische Partei und die Volksregierung stellen die Aufgabe der schrittweisen Umsiedlung der Bewohner der Streusiedlungen in die grösseren und kommunaler und kultureller Hinsicht besseren Dörfer. Der Autor schlägt auf der Grundlage von ökonomogeographischen Studien vor, die Umsiedlungen unter Berücksichtigung der örtlichen Verhältnisse in folgenden Gebieten vorzunehmen: Ost-Rhodopen, Mittlerer Balkan, Mittelgebirge (Srednogorie), Osogovo- und Ograschdan-Gebirge sowie Strandscha-Gebiet.